

Szerkesztőbizottság: dr. Orosz István akadémikus, egyetemi tanár DE (elnök)
 dr. Papp Imre akadémiai doktor, egyetemi tanár DE (főszerkesztő)
 dr. Fodor Mihályné és dr. Reszler Gábor (szerkesztők).

Műszaki szerkesztő: Erdélyi Tamás.

A borító Borsi Csaba munkája.

Nyomtatták a Kapitális Nyomdában, Debrecenben.

A szerkesztőség címe: dr. Fodor Mihályné,

Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Kar, Történelmi Intézet

4010 Debrecen, Postafiók 48.

Telefon: 52-512 900/23 096

Kiadja a KLIÓ Alapítvány.

Kuratórium: dr. Solymosi László akadémikus, egyetemi tanár, DE (elnök),

dr. Barta Róbert egyetemi docens, DE, dr. Bitskey István akadémikus,

egyetemi tanár, DE, dr. Györkös Attila egyetemi adjunktus, DE

és dr. Pete László tanszékvezető egyetemi docens, DE.

Megjelent

a Magyar Tudományos Akadémia,

a Nemzeti Kulturális Alap,

Emberi Erőforrás Támogatáskezelő

Nyíregyháza Megyei Jogú Város Kulturális Bizottsága,

Debrecen Megyei Jogú Város Kulturális Bizottsága,

a Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Kar

Történelmi Intézete,

valamint a Nyíregyházi Főiskola támogatásával.

A KLIÓ az interneten is olvasható: <http://www.c3.hu/~klio>

e-mail címek: fodor.mihalyne@arts.unideb.hu

erdelyi37tamas@gmail.com

A folyóirat megjelenik minden negyedév közepső hónapjában. Előfizethető a KLIÓ Alapítványnál (4033 Debrecen, Herpay Gábor u. 50. Adószám: 18792234-1-09). Előfizetési díj egy évre 800 Ft + postaköltség.

ISSN 1216–2965

TARTALOM

Összefoglalás

Ronald Hyam: Értsük meg a Brit Birodalmat! (Fodor Mihályné) 3

Historiográfia

Karl Gunnar Presson: A történelmi gazdaságtan tükrében (Káli Róbert) 13

Emilio Gianni: Lektorálási (nem helyszíni) tudósítás egy ideológiai műhelyből (Pankovits József) 20

Művelődéstörténet

Silvano Montaldo (szerk.): Lombroso és a tudományok a XIX. századi Itáliában (Kun Tibor) 26

Jan Plamper: A történelem és az érzések – az érzelem történelme (Eperjesi Zoltán) 31

A rokontudományok köréből

Nótári Tamás: Tanulmányok az antik és a középkori jogtörténet és filológia tárgyköréből (Szép Árpád Olivér) 38

Michael J. Kruger: Egy hívő kánontörténész ellenszere „az egyház elhúzódo betegségére” (Benke László) 44

Rabindranath Tagore Continuatus (Katona L. Endre) 58

Fejezetek Közép-, Kelet- és Délkelet-Európa történetéből

Roman Holec: A Coburgok és Szlovákia (Vesztróczy Zsolt) 64

Sz. Sz. Beljakov: Lev Nyikolajevics Gumiljov (Kurunczi Jenő) 67

Johanna Granville: „Ha remélni bűn, mi mind bűnösök vagyunk” – Romániai diákok reakciói a magyar forradalomra és a szovjet beavatkozásra, 1956–1958 (Danku Ágnes) 72

Ókor

Morris Silver: Szerződéses rabszolgaság a római gazdaságban (Takács Levente) 80

hogy saját szent könyveik ugyanúgy nézzenek ki, mint amelyeket a hallgatóik már megszoktak „szentírás-formátumnak”, és ne más, elütő formátumot válasszak, még akkor se, ha az más okból praktikusabb volna.

A könyv átfogó irányváltást nem fog elhozni, mert más nyelvet beszél, mint a szekuláris Biblia-kutatás. Várhatóan az angolszász evangéliumi táboron belül hoz csak el új szemléletet: Kruger ízekre szedi a John Warwick Montgomery, William Lane Craig, Gary Habermas és mások által képviselt irányzatot, amely igyekezett „semleges” történeti kutatást végezni, és azáltal védelmezni a bibliai iratok integritását.³³ Kruger könyve a *sola Scriptura* talaján álló kánonkutatás számára programadó munka, és a fogadtatásából ítélve Amerikában, a reformált hittudományi akadémiákon hamar tankönyv lesz – ezzel az angolszász evangéliumi kereszténységben a Biblia-kutatás terén is tért hódít a „kálvinista reneszánsznak” nevezett jelenség.³⁴ A szerző a történeti érveléssel szemben ugyanis egy ízig-vérig reformált kánon-felfogás talaján áll, amit érzékletesen szemléltet, ahogy – talán öntudatlanul – a kálvini kiválasztástant alkalmazza a keresztény iratok szelekciójára: „kanonikus könyvek [...] nem veszhetek el. Ami elveszett, az eleve nem lehetett kanonikus.” (112) *A kánon újraértékelése* viszont még úgy is kiváló könyv – különösen a korai „magkánon” mellett felvonultatott érvanyaga miatt –, hogy a teológia és a történettudomány áthidalására tett erőfeszítései nem meggyőzőek. (Az efféle hitvallások láttán ugyanis az olvasóban felmerül: ha a kérdést egy hittétellel rövidre zárhatjuk, és ilyen könnyen a saját farkába harapó uroborosszá alakíthatjuk, akkor mi értelme a filológiai, kodikológiai és egyéb kutatásnak?)

A recenzens bíz benne, hogy a könyv olvasói a történész Kruger módszereire és érdemeire figyelnek, nem pedig a teológus Kruger zárt logikájú diskurzusára, mert az utóbbi csak akadályozná az ígéretes, evangéliumi keresztény Biblia-filológiát.

Michael J. Kruger, *Canon Revisited: Establishing the Origins and Authority of the New Testament Books* (??). Wheaton (III.): Crossway, 2012. 411 o.

Benke László

33. 2/II/A. fej.

34. Az „új kálvinizmus” jelenségét a *Time* magazin (2009. május 12.) „a világot napjainkban átforgató tíz legfontosabb eszme” egyikeként jelölte meg. Bevezetésül ajánlom: *Collin Hansen Young, Restless, Reformed: A Journalist's Journey with the New Calvinists* (Crossway, 2008). Következéseiben elfogultan arminianus, de történeti áttekintésnek szintén alapos: Roger E. Olson, *Against Calvinism* (Zondervan, 2011), 1. fej.: „*Roots of the New Calvinism*”.

Rabindranath Tagore Continuatus

2012-t az indiai író születése 150. évfordulójának szentelték. Az eseményt méltóképpen megünnepezték a hazájában és világszerte, de az idei is még Tagore-év: ennek az az oka, hogy Tagore száz évvel ezelőtt, 1913-ban nyerte el, keletiként elsőnek, az Irodalmi Nobel-díjat a *Gitanjali* (Áldozati ének) című művéért.

E sorok íróját 2012-ben meghívták Dél-Indiába egy egyetemi és egy kollégiumi előadássorozatra, idén májusban pedig másodmagával Delhibe egy konferenciára, ahol nem kisebb jogi személy mint a kormányhoz közel álló Indian Council of World Affairs (ICWA) vállalta fel az esemény megrendezését. Ez a tény is mutatja, milyen jelentőséget tulajdonítanak az indek az alkotójuknak. Teljes joggal. A bengáli születésű brahmin családból származó Tagore kivételesen termékeny író, költő, drámaíró, festő, rajzoló, zeneszerző, pedagógus, gondolkodó, valamint világotutató volt (ahogy *Radha Chakravarty* megjegyezte, Tagore az utazást tartotta a „dharma”-jának, ld. ICWA Programfüzet, 71. o.). Zeneszerzőként ő komponálta például az indiai, a ceyloni és a bangladesi himnuszt, és talán nem tudja mindenki, hogy Gandhit Tagore nevezte „Mahatma”-nak, Nagy Lélek-nek.¹ A május megválasztása sem véletlen: a kétnapos rendezvényt az író születési dátumához igazították. Humanizmusa és nemzetközisége érthetővé teszi, hogy Tagore-t a dravida lakosú Dél-Indiában is (ahol rossz pillanatainkban az északiakat még ma is hódítóknak tekintik, és ahol saját tamil hagyományukat igyekeznek a kínai, a szanszkrit és a görög művelődésekkel egyenrangúnak elismertetni) nemzeti és nemzetközi alkotóként tisztelték meg.

A dél-indiai megemlékezés egyik színhelye a Karaikudi kisváros mellett található angol nyelvű Alagappa-egyetem volt, a másik a közel eső Sri Venkateshwara College of Education, Peravurani községben.

1, Az ICWA programfüzete szerint Gandhi, viszonzásként, Tagore-t „Nagy Őrszemnek” (Great Sentinel, 80. o.) nevezte el. A két férfi, különbözőségeik ellenére, több ízben támogatta egymást. Pl. Tagore segítette Gandhi hazatértét Dél-Afrikából (u.o.).

Az egynapos Alagappa-egyetemi rendezvényért (2012. március 1-jén), S. Sudalaimuthu dékán védnöksége alatt, S. Subbiah, az Angol és Idegennyelvi Tanszék vezetője volt felelős. 13-an adtak elő szekciókban, és ehhez járult öt felolvasás a plenáris ülésen. A szekciós előadók nagyobb része doktorandusz volt Subbiah témafelelős vezetése alatt. A plenáris ülésen a jelen sorok írója, első meghívottként, *Tagore and Greek Literature* cím alatt a másutt is összehasonlítás tárgyává tett tagore-i és szikelianoszi életműről beszélt. Egyéb felolvasások a *Tagore and Bengali Literature*, *Tagore and Sri Lankan Tamil Literature*, *Tagore and Singapore Literature* és *Tagore and Indian Literature* témákat érintették.

A rendezvényre az irodalom tematikája nyomta rá a bélyegét, de értelemszerűen nem hiányzott a szociális érzékenység, sőt a politika sem. A plenáris ülés felolvasói közül a ceyloni *Karuna Sivaji* nevét érdemes megemlíteni, aki a sziget angol nyelvű íróinál előforduló Tagore-reminiscenciákat elemezte. (Az európai számára az is hír, hogy Ceylonon – ahogy Indiában is – vannak írók, akik angol nyelven alkotnak). Sivaji hat nevet sorolt fel, és utolsóként Tagore *Mukhta-dhara* című színműve hatását elemezte *A. Shanthannál*. A Tagore-darab egy duzzasztómű sikertelen építéstörténetét írja le, ahol a folyó a szabadságot szimbolizálja. Shanthan ebből merített ihletet saját szatirikus története számára.

A többi előadó közül, másokkal együtt, *B. Kavitha* doktorandusz hozzászólása tűnik különösen érdekesnek: az előadás az időközben megvédett értekezésre támaszkodott. Témája Tagore szabadságharcos aspektusa összehasonlítva a színesbőrű amerikai *Langston Hughes* hasonló harcával. Az indiaiak számára, akik nincsenek elragadtatva saját gyarmati múltjuktól, informatív, amit egy amerikai néger ír a fehérek társadalmáról, és az angoloktól nehezen kivívott szabadságuk árára emlékezteti őket. Maga Subbiah hosszú előadásban (*Feminist Concept in Rabindranath Tagore's Short Stories*) három – 1893-ban, 1894-ben, illetve 1914-ben írt – elbeszélés alapján vizsgálta az író viszonyát a női emancipációhoz, és arra a következtetésre jutott, hogy a Tagore a közéletet javasolja a „radikális modernizmus és a büszke hagyományörzés között”. S. Subbiah egy másik doktorandusza, *J. Mary Jeyanthi* (*Tradition versus Modernism in the Writings of Rabindranath Tagore and Jhumpa Lahiri*) a bengáli író *The Namesake* című művét veti össze Tagore *The Home and the World* című 1916-ban írt regényével, és arra mutat rá, hogy Lahiri műve az agyelszívás (brain drain) eredményeként bekövetkező fájdalmas amerikai beilleszkedés története, míg Tagore az „otthon és a világ” viszonyát az intellektuális autonómia, illetve annak feladása nem kevésbé fájdalmas keretein belül vizsgálja. *G. Rajesh*

Kumar (*Imagism and Mysticism in Tagore's Gitanjali*) a Nobel-díjas mű forrásait vizsgálja valamint Tagore viszonyát a romantikus költőkhöz. Kimutatja, hogy a gyűjtemény filozofikus mélysége elsősorban a Rig Védá teremtéshimnuszaira, másodsorban az Upanisadokra és más misztikus költészeti gyűjteményekre támaszkodik. Mi hozzátesszük, lehet, hogy ez így van, mégis a nyugati olvasó igen erős keresztény párhuzamokat talál, és talán nem biztos, hogy a kozmopolita költő egyáltalán nem került keresztény himnuszok, a Biblia, ill. más egyházi művek hatása alá. A párhuzamokat a nyugati költőkkel, mint pl. Wordsworth-szel és Yeats-szel, Rajesh Kumar nem találja meggyőzőeknek. S. Sudha Tagore három egyfelvonásosát elemzi (*The Tragic Element in Tagore's Mukta-Dhara*, Natir Puja and Chandalika). Mindhárom darab az önfeláldozás egy-egy példáját vizsgálja. Ezek közül különösen fontos és érdekes a *Natir Puja* (*A táncosnő hitvallása*), amely két ideológia, az ősi, hierarchikus hinduizmus és az újabb, egalitárius buddhizmus összeapásának a története tragikus következményekkel a királyi ház életében, valódi, ha szabad mondani, tagore-i megbékéléssel, kompromisszummal a végén, miután a magát tudatosan feláldozó táncosnő életét már nem lehetett megmenteni. Egyébként mindhárom darab buddhista legendára épül, és a *Natir Puja*-ban Devadatta, a történeti Buddha unokatestvére és ellenfele is szerepet kap. Hozzátehetjük, hogy bár a buddhizmus Indiában született, történelmi-nemzeti okokból viaszosult, és ma a környező országokban fontosabb mint szülőhelyén. A mai soknemzetiségű- és vallású ország alkotmánya mindenestre toleráns, és semmilyen kisebbséget nem ér hivatalos retorzió. *D. Vadivambal* (*Red Oleanders: The Uncelebrated Work of the Literary Genius, Rabindranath Tagore*) színdarab eredetijét (*Rakta Karabi*) és a szerző által készített 1925-ös angol fordítást veti össze többek között, valamint a kedvezőtlen nyugati fogadtatást vizsgálja. Az utóbbi annyira rossz volt, hogy elvette Tagore kedvét attól, hogy még valamit publikáljon angolul a nyugati olvasóközönség számára. Az irodalmi vonatkozások a jelen áttekintés számára kevésbé jelentősek. Annál inkább az, hogy a darab konnotációi között található az Indiai Felszabadítási Mozgalom (Indian Freedom Movement) gondolata, valamint hogy gazdasági és társadalmi kritikát tartalmaz – pl. a természeti erőforrások gátlástalan nyugati kizsákmányolását: ezen a ponton Tagore megkérdezte a kritikákra utalva, „mi »obszurantizmus« van egy ilyen felvetésben?” Megjegyzendő, hogy a „vörös oleander” teljesen hétköznapi virág Bengáliában. Az ihletet egy ilyen növényt elpusztító elhajtott vasszerszám adta, amit a költő egy séta közben látott; a vas alatt mindössze egy virág maradt életben.

A többi felolvasónak csak a dolgozata címét említem: *Indian Culture and Exploration of Human Psychology in Tagore's „Punishment”*, *The Short Stories of Tagore and Kamala Das: A Study, Colonial and Post-colonial Experiences of Gandhi and Tagore*, *Rabindranath Tagore's The Wreck and William Shakespeare's The Tempest: A Comparative Study*, *The Teme of Love and Self-identity in Tagore's Chandalika*, (*Rabindranath Tagore – „An Appreciation”*, *The Mysticism of Rabindranath Tagore*.

Az Alagappa-egyetemi szimpóziumot a következő nap a Sri Venkatesh-wara-kollégium állami támogatással megrendezett szekcióülései követték. A rendezők és a résztvevők részben azonosak voltak. Közülük *Manickam Solayan*, az Alagappa-egyetem Angol Tanszéke nyugalmazott tanára nevét kell megemlíteni, aki jelenleg a kollégium igazgatója, aki a jelen sorok íróját háromszor is meghívta Dél-Indiába, és akinek az érdeklődése tanára, Chellappan hatására a görög-római irodalom felé fordult. Érdeklődése keretében összehasonlítható témákat és alkotókat keres a görög és indiai (főleg a tamil) hagyományból. Az ő doktorandusza a fentebb említett Valiammai, aki Shakespeare-t és Tagore-t vetette össze. Az előadások nagy része tamil, illetve nemzeti nyelveken hangzott el. A jelen sorok íróját Solayan biztatta egy összehasonlító tanulmány megírására, és ennek témája Szophoklész *Antigoné*-ja és Tagore fentebb már említett *Natir Puja*-ja lett. Ahogy *Antigoné* szembeszáll egy türannosz el nem ismert „törvényével” és uralmával, és ezért tudatosan vállalja a halált, úgy Srimati, az udvari táncosnő is szembeszáll a zsarnok Ajatasatru herceggel, aki betiltotta a buddhizmust mint új, felforgató eszmét. A lány, más célra megrendelt rituális táncát eksztatikus buddhista hitvallássá változtatja, amennyiben tánc közben egyenként leveti magáról a díszes ruhákat, és a végén a buddhisták sárga köntöse marad csak rajta. Ajatasatru parancsára, aki időközben apját, Bimbisara királyt már kivégeztette hitvallásáért, a tánc végeztével a leányt lefejezik. A népharag, az anyakirálynő kétségbeesett dilemmája és a vérontás hatására Ajatasatru megretten és visszavonja a rendeletét. A táncosnő életét már nem lehetett megmenteni, de a buddhista hit mindenesetre legalizálódott. A színdarabból a 30-as években film is készült, amelyet Tagore rendezett. Az összehasonlítás a szophoklész drámával azért nem anakronisztikus, mert az eseményeknek történeti és legenda-alapjuk is van. Ajatasatru i. e. 494–462 körül volt hatalmon, apja Bimbisara, aki megalapította a Magadha-birodalmat Rajagrihā fővárossal, i. e. 546–494 körül uralkodott, és Buddha kortársa volt, egyúttal – nagy vonalakban – a klasszikus görög koré is. Devadatta, aki befolyásolta Ajatasatrut, szintén történeti személy. Az eseményekre épülő buddhista legendát, amely valamivel egyszerűbb

mint a tagore-i cselekmény, Rajendralal Mitra adta ki 1882-ben. Tagore életrajzírója, *Krishna Kripalani* szerint, aki három egyfelvonásost tartalmazó kötetben adta közre a *Natir Puja*-t Marjorie Sykes fordításában 1970-ben, ez a darab az „egyik legegyszerűbb és legmegindítóbb” Tagore-mű (one of the simplest and most moving of Rabindranath's plays). Az angol fordítást olvasva a jelen sorok írója nem így érezte: a meglehetősen összetett eseményszöveg, az erős drámai hatás és az igen kifejező nyelv a darabot Tagore talán legjelentősebb művei közé emelik, amelynek külön fontosságot ad, hogy más klasszikusokkal (Szophoklészsel) meggyőzően összehasonlítható, egyúttal ellenőrizhető történeti valóságon alapszik, és mindezekén túl, ami talán a legtanulságosabb, *esztörténeti* aktualitással rendelkezik. Egyebekben az irodalomkritika nem erős oldala a jelen sorok írójának; nem akar további következtetésekre jutni, más talán mást olvas ki a műből.

2013 májusában az ICWA *Rabindranath Tagore – En voy of India. His Vision of India and the World* címmel rendezett nemzetközi konferenciát Delhiben. Tekintve, hogy Tagore több mint 30 országot keresett fel,² az ambiciózus terv az volt, hogy minden meglátogatott országból vegyen részt valaki a konferencián, és számoljon be a látogatás részleteiről. Az ideális cél nem valósult meg, sokan nem jöttek el. Nem képviseltette magát pl. Magyarország, Románia, Bulgária, bár a megjelentek így is kiadtak egy kongresszusnak megfelelő előadói, illetve hallgatói közönséget. Az ICWA aktív és nyugállományban levő diplomatakat tömörít, jelenlegi igazgatója karrierdiplomata. Május 8-án diplomaták, egyetemi tanár, a köztársasági elnök és egy államtitkár mondott üdvözlőbeszédet. Eközben *Muchkund Dubey* professzor ünnepélyesen átadott a köztársasági elnöknek egy Tagore-kötetet³. Az első napi rendezvényt egy hagyományos bengáliai baul⁴ zenész és énekes család (The Baul of Bengal) óriási tetszéssel kísért produk-

2, Ez a szám többek szóbeli közlésére támaszkodik. Az ICWA által kiadott programfüzet a 4. oldalon 34 országot említ. A 78–79. oldalon közzétett táblázat szerint azonban az író 28 országba látogatott el 1879 és 1934 között, és ezen belül az Egyesült Királyságot és Japán négyyszer, az USA-t és Svédországot háromszor, Franciaországot és Dániát pedig kétszer kereste fel.

3. *Contemporarising Tagore and the World*. A Collection of Papers Presented at the International Conference Organized in Dhaka, Bangladesh. Co-edited by Imtiaz Ahmed, Muchkund Dubey and Veena Sikri (2013).

4. A baulok bengáliai szinkretikus vallásos énekmondó szekta. Nyugat-Bengáliában, Biharban, Jharkandban és Bangledesh-ben folytatnak vándoréletet. Az eredetük nem ismert, de valószínű, hogy korai énekmondó hagyományt követnek. Tagore-ra annak idején óriási hatást gyakoroltak; ez magyarázza a meghívásukat. Az író a 30-as években több előadást tartott róluk, és a baulok ihlette *Rabindrasangeet* (Tagore-ének) című költeménye tömör hitvallásnak is felfogható.

ciója zárta le. A programot öt szekcióban szervezték meg: I. Tagore európai és amerikai utazásai, II. Tagore európai útjai, III. Tagore utazásai dél- és kelet-ázsiai országokban, IV. Tagore látogatásai nyugat-ázsiai és afrikai országokban, V. Tagore hatása az indiai külpolitika étoszára.⁵

Az egyes szekciók résztvevői név és téma szerint: *I. Sugata Bose*, Harvard (*Rabindranath Tagore and the United States*), *Kathleen M. O'Connell*, University of Toronto (*Tagore as an International Educationist: The 'Bond of Relation'*), *Gustavo Canzobre*, Buenos Aires, Argentina (*Tagore – Ocampo: A Turning Point in India-Argentina Relationship*), *Sergei Serebriany*, Meletinski Institute for Advanced Studies in Humanities, Moscow (*Tagore's Travel to Russia in September of 1930*), *Supriya Roy*, Viswabarati, Santiniketan, Kolkata (*Rabindranath Tagore: His Encounters with the French*), *II. Kalyan Kundu*, The Tagore Centre, UK (*Tagore, Mussolini and the Italian Press*), *Andreas L. Katonis*, Aristotelian University of Thessaloniki, Greece (*Tagore's Travel to Greece*), *Philippe Falisse*, Belgium (*Rabindranath's First Visits to Europe*), *Stefano Beggiora*, University Ca' Foscari, Venice, Italy (*Tagore's Travel to Italy*), *Dimitrios Vassiliadis*, University of Athens, Greece (*Tagore's Historical Visit to Greece*), *III. Sreemati Chakravarty*, University of Delhi, India (*Tagore's Travels to East Asia*), *Reba Som*, Tagore Scholar, New Delhi (*Tagore's Visit to Sri Lanka*), *Alim-ur-Rahman Khan*, Bangladesh (*Tagore and his Philosophy of the Religion of Man*), *IV. Ehsan Aghaabbaslou*, Ministry of Culture and Islamic Guidance, Iran (*The Echo of Sweet Songs of Bengal's Parrot in Iran. Impact of Rabindranath Tagore's Presence in Iran*), *Malashri Lal*, University of Delhi, New Delhi (*Rabindranath: Persia, Iraq and the Metaphors of Romance*), *Ghada Ahmed Nabil Mahmoud Mostafa*, Cairo, Egypt (*Travelling on the Edge of Sorrow – Tagore's Unseen Prison*), *V. Alok Bhalla*, Ambedkar University, New Delhi (*Tagore's Dark Vision of Humanity*), *Radha Chakravarty*, Delhi University, India (*A World-wide Commerce of Heart and Mind: Tagore as Cultural Envoy*), *Suryakanthi Tripathi*, Former Indian Ambassador (*Tagore – an International Relations Perspective Finding a Home Everywhere in this World*).

Néhány megjegyzés az elhangzott előadásokról: Kalyan Kundu Tagore Mussolininél tett látogatásáról beszélt. A látogatást annak idején sok kri-

5. Tekintve, hogy nem lehetséges minden előadást ismertetni, talán nem érdektelen itt rámutatni, hogy ez a tényező fontosabb mint amennyire az átlag európai gondolná. A programfüzet bevezetője erről két oldalon ír, és kiderül többek között, hogy Jawaharlal Nehru, a független India első miniszterelnöke gondolkodását Tagore nagymértékben befolyásolta. Ugyancsak Tagore hatása alatt állt Nehru lánya, Indira Priyadarshini, a későbbi miniszterelnök, aki többek között a Visva-Bharatin, Tagore santiniketani egyetemén tanult (2–3. o.).

tika érte, és végül Tagore írásban kényszerült magyarázkodni. A cikk a *The Manchester Guardian*-ban jelent meg 1926. aug. 5-én (Programfüzet, 45. o.). Az embernek az jutna eszébe, hogy utólag könnyű kritizálni, de ebben az esetben még a legrosszabb évek előtt történt a magyarázkodás. Az indiai látószög mindenestre más. Ismeretes, hogy Gandhi is írt levelet Hitlernek, bár az angol cenzúra a levelet nem engedte külföldre, így a címzett azt nem kapta meg. St. Beggiora Tagore két itáliai útjáról (1925, 1926) és szintén a Mussolininél tett látogatásról beszélt. Kár volna elhallgatni, így Beggiora, hogy az ország és kultúrája kiváltotta Tagore csodálatát; emellett az olasz Risorgimento, és személyesen Mazzini példaképül szolgáltak a Bengáli Reneszánsznak. A csodálat mellett azonban érzekelte a rezsím keménységét is, ami szomorúsággal töltötte el, kritikát is gyakorolt, de a fasizmus lényegét talán nem fogta fel teljesen (Programfüzet, 57–58. o.). Sergei Serebriany Tagore ellentmondásos fogadtatásáról beszélt Oroszországban, illetve a Szovjetunióban. Tíz évbe telt, mire az író 1930-ban ellátogathatott a Szovjetunióba. Addigra a „renoméja már megcsappant”. *Oroszországi leveleit* ugyancsak nem tanulmányozták kellőképpen, és sem teljes orosz, sem teljes angol fordítás nem létezik. A rezsím természetesen gyanakodva nézett az íróra, és Hruscsovnak kellett „rehabilitálnia” 1955-ben: művei csak akkortól fogva jelentek meg oroszul (Programfüzet, 46–47. o.).

Elhagyva a számos ázsiai és más országokban tett utazásai részleteit, a görögországi vonatkozások tűnnek a legfontosabbaknak.

Görögországból, annak ellenére, hogy Tagore csak egyszer látogatott el ebbe az országba, és csak alig két napra, két kutató kapott meghívást: Dimitrios Vassiliadis (Vasziliadis), az ELINEPA Görög-Indiai Társaság Elnöke, és a jelen sorok írója. Az előbbi a korabeli sajtót nézte át és mutatta be a látogatás részleteit egy PowerPoint vetítés keretében, az utóbbi levéltári kutatásokat végzett. Egyik kutatás sem volt a könnyűek közül való: az adott időszak az ország életében a legnehezebbek közé számít. Még elérhető közelségben volt az 1922-es kisázsiai katasztrófa és a menekültprobléma, valamint a belpolitikai helyzet sem volt a legstabilabb, emiatt, de a világháború következményei miatt is, sok intézmény rosszul működött, az archiválás nem volt következetes vagy nem is létezett. Ehhez járult később a második világháború pusztítása, a megszállás, majd az azt követő polgárháború. Ezek során szenvedett igen jelentős károkat az akkor Delfiben található Szikelianosz-archívum, amely pedig kézzelfogható információkkal szolgálhatott volna az író jöveteléről, illetve az 1927-es látogatás elmaradása körülményeiről. Tagore 1926. november 25-én érkezett a pireuszi kikötőbe. Vasziliadis beszámolójából megtudjuk, hogy az író

először a Pireuszi Irodalmi Társaság fogadta ünnepélyesen, majd a Görög Színházi Írók Szövetsége következett. Ezután Tagore látogatást tett von Peske grafikus műtermében, ahol porré készült róla, s ez másnap meg is jelent a *Vradini* című újságban. Sorrendben az Akropolisz következett, egy ebéd a vendég tiszteletére, majd a köztársasági elnök kitüntette a Megváltó Rend Keresztjével. Tagore meleg szavakkal méltatta a fogadtatást, a fogadó országot, minden jót kívánva, és kifejezte a reményét, hogy a következő évben részt tud venni a Szikelianosz-házaspár által kezdeményezett modern Delfi Játékokon (Programfüzet, 59. o.), amelyek iránt Gandhi is élénken érdeklődött, amint ez a *Vradini* című újságból kiderül. A jelen sorok írója egy korábbi összehasonlító tanulmánya köré fonta hozzászólása szövegét.⁶ Ennek lényege, hogy Angelosz Szikelianosz, a szintén sokoldalú és termékeny író, költő és gondolkodó, és Tagore élete, életműve, világlátása, harca és célkitűzései, jelentőségük a saját országuk számára összehasonlíthatók; ezenfelül, hacsak közvetetten bizonyíthatóan is, a két alkotó között, de a környezetük között mindenképpen, voltak kapcsolatok. Közvetett bizonyítékok azt támasztják alá, hogy Tagore *Eva Palmertől*, Szikelianosz amerikai feleségétől értesült a Játékok részleteiről és tőle (vagy az asszonytól értesített Görög Konzulátuson keresztül) kapta azt a meghívót, amelyet érkezésekor Pireuszban felmutatott.

A levéltári kutatás nehézségeit jól mutatja, hogy Eva Palmer, akiről ismert, hogy igen kiterjedt nemzetközi levelezést folytatott, többször vendégül látott egy bombay származású művészt valamint társadalmi aktivistát, *Khorshed Naorojit*.⁷ A lánnyal 1924-ben Párizsban ismerkedett meg, aki ott az európai zenét tanulmányozta: mindketten több hangszeren játszottak, ez kötötte őket össze. A szikelianoszi „Delfi Eszme” jegyében (Kelet és Nyugat összehozása a görögországi Delfiben, Nemzetközi Egyetem alapítása, stb.) Eva Palmer a keleti zenével is foglalkozott, sőt rendelt egy speciális orgonát Münchenből. Innen az ötlet, hogy

6. Egy első összehasonlító próbálkozás a jelen sorok írójától 2011-ben jelent meg elektronikusán „Rabindranath Tagore and Angelos Sikelianos: two thinkers – one universe” címmel, amely az INDIKA Online hasábjain olvasható a <http://www.elinepa.org> cím alatt (Online publications by ELINEPA, Greek – Indian Society for Culture & Development).

7. Khorshed „India Nagy Öregje”, Dadabhai Naoroji (1825–1917) unokája. Dadabhai Naoroji politikai vezető és társadalmi aktivista volt. Másokkal együtt ő alapította az Indiai Nemzeti Kongresszust. Khorshed szintén igen aktív volt, tevékenységéért visszatérte után be is börtönözték. Erről pl. Manmohini *Zutshi Sahgal* számol be *An Indian Freedom Fighter Recalls Her Life* című könyvében (ez az adat hozzáférhető a világhálón). Khorshed szülei kevésbé ismertek, bár anyja több fennmaradt levélben hálás köszönetét fejezi ki Eva Palmernek nemcsak a görögországi vendéglátásért, hanem hogy általában is törődött a lányukkal.

10. A levéltári kutatás egy magyar vonatkozással is szolgált: egy levelezőlapról van szó, amelyet tévesen Eva Palmer anyagába soroltak 1926. év megjelöléssel. A lap Horváth Endrétől, Parthenón-Társaság lelkes grecista és neogrecista titkárától jött 1926. szept. 10.-i keltezéssel, amelyen Horváth megköszöni Szikelianosznak a meghívást a következő évi Delfi Ünnepekre, és jövetelének a lehetőségeit latolgatja. (Mint az ELTE Görög Tanszékének a levéltári anyagából megtudható, Horváth részt vett az ünnepeken. Ez Moravcsik Gyula ajánlásából derül ki, amelyet 1936. dec. 22.-i dátummal intézett a Bölcsészettudományi Karhoz "Előzetes jelentés dr. Horváth Endre leánygimnáziumi tanár, egyetemi lektor, magántanári képesítése tárgyában" címmel. Az ajánlás nagy elismeréssel sorolja fel a kutató tudományos érdemeit, és kéri a Kart, hogy "a folyamodót a további magántanári cselekményekre bocsátani szíveskedjék". A felhasznált másolat a "Tanszékek, Habilitációk, Doktorátusok" dossziében található. 2013. jan. 17.-i dátummal kaptam betekintési lehetőséget a tanszék irataiba. Megköszönöm Bolonyai Gábor Tanszékvezetőnek, hogy az iratok megtekintését és fénymásolását lehetővé tette a számomra.

leveltár anyagát meghívta Horváth Endrét
vett az ünnepekre Ez Moravosik Gyula egyik
kötetében de nem ki, amelyet 1936 dec. 22. i. d. írt meg

Khorshed Naorojit meghívja Görögországba. Ez többször is megvalósult; hónapokon keresztül tanultak egymástól, sőt Karolosz Trikolidisz is vendégül látták és együtt zenéltek. Khorshed egy 1924-ben Párizsból keltezett levelében azt írja, hogy „Tagore nemsokára meg fog érkezni, és kérdi, hogy megkérdezze-e”. Nem derül ki azonban, hogy mit kellene megkérdeznie. Ugyanebben a levélben Gandhit is említi.⁸ Mindez világosan bizonyítja, hogy Eva Palmer-Sikelianou, legalábbis közvetve, kapcsolatban állt Gandhival és Tagore-ral. Másutt maga Szikelianosz említi, mint evidenciát, hogy „Éva nemsokára küldi majd a programot” [egy barátjának],⁹ ami azt a benyomást kelti, hogy Eva Palmer foglalkozott a Delfi Játékok gyakorlati oldalával. Tagore-ról azonban itt sem derül ki semmi.

Maga a „Delfi Eszme” hitvallás és életcél volt. Szikelianosz, sok más mellett, a társadalmi létezés legősibb, „legtisztább” formáit kereste, és ezeket az „orfikus Görögországban” és a „védikus Indiában” vélte megtalálni. Az író, és „angyali jóságúnak” nevezett első felesége, aki Isadora Duncan táncosnő köréhez tartozott, önzetlenül és nagyon sokat tett, az ambíciókhoz képest lehangoló eredménnyel. A Nemzetközi Egyetem pl. máig megvalósulatlan terv. Két „Delfi Játékot” sikerült megrendezni (1927, 1930) – ezt követően anyagi és erkölcsi támogatás hiányában nem tudták a próbálkozásokat folytatni.¹⁰ A két világháború közötti nemzetközi helyzet és közgondolkodás szintén nem kedvezett a „pán-humán” megközelítéseknek. Ismeretes, hogy Tagore-t erősen zavarta a nacionalizmus, és ezt már az első világháború alatt kifejezte Japánban tett látogatásai alkalmával. Szikelianoszt akadályozta a provincializmus, a mindent valamilyen ideológia alá vonni akaró kisszerű közélet, az Ortodox Egyház, a királyi udvar, de az egyre inkább jobboldali európai gondolkodás is.¹¹

- 8. Szikelianosz-Archívum, Eva Palmer-Sikelianou levelezése, 1924, 189/27. dosszié, a 19. sz. levél.
- 9. Ld. Valetas, G., Die Delphische Idee und die Wiederbelebung des antiken Theaters – Ein Brief Sikelianos' an Aristos Kambanis. *Folia Neohellenica* 1, 1975: 155–159. A kérdéses hely a 158. oldalon olvasható.
- 10. A levéltári kutatás egy magyar vonatkozással is szolgált: egy levelezőlapról van szó, amelyet tévesen Eva Palmer anyagába soroltak 1926. év megjelöléssel. A lap Horváth Endrétől, a Parthenón-Társaság lelkes grecista és neogrecista titkárától jött 1926. szept. 10-i keltezésel, amelyen Horváth megköszöni Szikelianosznak a meghívást a következő évi Delfi Ünnepekre, és jövetelének a lehetőségeit latolgatja. (Nincs tudomásunk arról, hogy végül is részt vett-e a játékokon. Érdekességként megemlítjük, hogy az 1945-ben életét vesztő filológus Budapesten a II. ker. Lövőház u. 16/B szám alatt lakott).
- 11. A levéltári kutatás egy nem mindennapi eredményre vezetett: a filhellén és India-tisztelő író, romanista, germanista és misztikus gondolkodó osztrák Franz Spunda, egy 1934. jún. 28-ról keltezett levélben lelkes támogatásáról és együttműködéséről biztosítja Szikelianoszt,

interjé
a BÉL-
erősebb
tanács
Károly
„Első”
de
dv. 10
vált
Eva
Lánygár
házi any
fa nev
egyetem
lekkon
megint
vált
jesi ké
+ a ny
ben
mek
S.H.
2014
2014:
Kőr

Tagore, jóllehet tervezte az utazást, betegsége miatt nem tudott részt venni az 1927-es játékokon. Különböző adatok azt látszanak alátámasztani, hogy maga helyett a titkárát és annak feleségét küldte el. A titkár Prashanta Mahalanobis, a felesége Nirmal Kumari (Rani) Mahalanobis.¹² Gandhi sem jutott el Görögországba, bár ez ügyben levelezést folytatott Eva Palmerrel.¹³ Végül egy adat, amelyet a kongresszusi részvétel eredményeként adhatok közre. Supriya Roy, Tagore santiniketani egyetemének a könyvtárosa, kérésemre volt szíves utána nézni, hogy van-e az ottani archívumban valamilyen görög vonatkozás, illetve vannak-e levelek a Szikelianosz-házaspártól. Az utóbbira a válasz nemleges volt. Talált viszont egy megkeresést a Görög Konzulátustól, amelyben értesítik az író, hogy a *Vradini* újság munkatársai interjút kérnek tőle, amibe Tagore beleegyezett. Tekintve, hogy az újság főszerkesztője, D. Devaris Szikelianosz földije (mindketten Leukasz szigetén születtek) és iskolatársa volt, ez egy további közvetett bizonyíték arra, hogy az író magától a házaspártól értesült a Delfi Játékok tervéről, és a meghívást vagy tőlük kapta

de csak a következő feltétellel: „kerülni kell mindenféle szabadkőműves hatást ebben a nagyszerű eszmében”. A „pán-humán ideál nem más mint a vér és történelem nélküli, gyökértelen elemek találománya.” „Apollón tiszta képét nem szabad bemocskolni”. A „nem árja szellem” csak veszélyes lehet. Meglátása szerint: „Apollon est comme Krishna et Bal-dur une émanation typique de l'âme aryenne.” (Hozzátesszük: Baldr vagy Baldr a jó istene az ónorvég mitológiában). Tanácsa: „Faites la construction sur la base la plus solide: l'Apollon national, le dieu des guerres médiques, et faites participer les peuples européens du même idéal” stb. A címzett nem örülhetett különösképpen! (A levél a Szikelianosz Archívumban olvasható, „Szikelianosz levelezése”, 193. dosszié, 23/44. sz., az említett dátum alatt. Fennmaradt a boríték és a postabélyeg is.)

12. A házaspárt, akikről Görögországban szintén csak hézagos levéltári adatok vannak, egyéb adatok alapján lehetett azonosítani: pl. Tagore és kísérete magyarországi fényképe alapján, ahol a képalírás mindent világossá tesz. Próbálkozásaimat segítette Kosztasz Burnazakisz író, aki Szikelianosz második felesége, Anna halála után átvette a hagyatékot, majd a mai, Kifiszia negyedben található archívumnak ajándékozta. Könyve 140. oldalán látható a házaspár az Akropoliszon (Burnazakis, K., *Angelosz Szikelianosz élete évszámokban [1884-1951]*. Athén: Ikarosz 2006, görögül), azonban mint kiderült, a képalírás Eva Palmer egy későbbi, téves feljegyzését követi. (Eva, Burnazakisz közlése szerint, az illusztráció eredetijét szolgáló fénykép hátulján bizonytalanul fogalmaz: „Azt hiszem, ...” stb.). Az író egy feljegyzések nélküli fényképet is a rendelkezésemre bocsátott, ahol Eva Palmer látható, mellette a Mahalanobis-házaspár, középen Szikelianosz, és még egy ismeretlen férfi. Igen valószínű, hogy ez a fénykép Delfiben készült, és mindkettő 1927-ből való. Az előbbi Eva Palmer készíthette, tekintve, hogy ő maga hiányzik a képről, miközben Szikelianosz megjelenik. A fenti azonosításoknak köszönhetően el lehetett oszlatni azt a téves feltételezést, hogy mind a könyvillusztráció mind a fénykép indiai házaspára Khorshed Naorji és a férje lenne. Khorshedről, legalábbis az eddigi eredmények alapján, nem maradt fenn fénykép. Burnazakisz szívességét ezúttal is köszönöm.

13. A levelezés tényét közvetett adatok bizonyítják, maguk a levelek nem maradtak fenn, az okok nem világosak.

közvetlenül, vagy a Görög Konzulátuson keresztül, amelyet alighanem a házaspár értesített előzőleg.¹⁴

Záróünnepség keretében a kongresszusi küldöttek ajándékot kaptak: egy díszes, bengáli nyelven írt könyvet, amely Tagore életét és munkásságát mutatja be.

Rabindranath Tagore jelentőségét nem kell bizonygatni. Szikelianosz kevésbé ismert, de a fentiek alapján talán belátható, hogy hasonló formátumú, ha kevésbé sikeres is, személyről van szó, és jelentősége a saját országa számára, mutatis mutandis, Tagore-éval vetekszik, nemzetközi kitekintése, ambíciói pedig egyáltalán nem másodrendűek. Delfi szerepvállalása egy további tényező a sok között, amelyek Görögországot és Indiát összekapcsolják.

International Symposium on Tagore – The Literary Genius and World Literature. 01. 03. 2012.

Organized by the Department of English and Foreign Languages. Alagappa University, Karaikudi, Tamil Nadu, South India. Printed by Sri Lakshmi Printers, Karaikudi, South India (Nemzetközi Tagore-szimpozium, 2012. január 3.).

The Influence of Rabindranath Tagore on Indian Literature. 2nd and 3rd March, 2012. (Tagore hatása az indiai irodalomra. 2012. március 2–3.), Sri Venkateshwara College of Education (Affiliated to Tamilnadu Teachers Education University). Peravurani, Thanjavur District, Tamil Nadu, South India.

Rabindranath Tagore – Envoy of India. His Vision of India and the World. International Conference. 9–10 May, 2013. (R. Tagore – India nagykövete. Vízíója Indiáról és a világról. 2013. május 9–10.) Sapru House, New Delhi, Indian Council of World Affairs.

Katona L. Endre

14. Supriya Roy 2013. május 16-i e-mail-ben küldte az információt. Szívességét ezúton is köszönöm.